

Seminář filosofie

Ladislav Hejdánek

◆ bytový seminář | přepis, česky, vznik: 2. 6. 1982

◆ private seminar | transcript, Czech, origin: 2. 6. 1982

Seminář filosofie [1982]

2.6. 1982

Už jsme si tedy připomněli, že ty čtyři prvky nebo spíš partneři v poznávání jsou: subjekt, který poznává, předmět (objekt), který je poznáván, myšlení resp. poznávání jako aktivita, jíž se poznání uskutečňuje, a to čtvrté je pravda. Pokud jde o tyto čtyři faktory, tak jsme se jimi zabývali zatím nestejně. Vyšli jsme ze subjektu, ze zájmu, vlastně jsme zcela vynechali otázku objektů, předmětů poznání, přeskočili jsme rovnou na vědomí a myšlení, ukázali jsme si jak vědomí musí od sebe odejít, odstoupit, má-li být schopno reflexe, tam jsme zařadili ek-stazi, v níž dochází k setkání, přičemž jsme neurčili ani povahu onoho setkání, ani onoho partnera, bez něhož není setkání (z druhé strany) možné. Vlastně jsme v jistém smyslu nechali otevřenou možnost, že jde také o setkání s věcmi, to jsme nevyloučili. Jenom jsme řekli, že rozhodně nejde o setkání pouze s věcmi. No a tak dnes se chceme alespoň předběžně (zase to nebude možné úplně) zabývat tímto setkáním. Ukáže se, že nejde o setkání jednoduché, ale naopak několikavrstevné (-vrstvé), a ty vrstvy si pokusíme trochu rozlišit.

Tak už předminule nebo dokonce ještě předtím jsme říkali, že vědomí je schopno přistoupit k sobě samému jen pod podmínkou, že najde prostor k odstupu od sebe. A minule jsme si tam jen tak hodili poznámku, že tento prostor je nejenom podmínkou odstupu vědomí od sebe, ale že je podmínkou toho, aby se vědomí vůbec ustavilo, aby vůbec vzniklo. Tohle možná vypadá na první pohled dost sporně a problematicky, ale my si to vyjasníme nebo uzemníme, my to zkonkrétizujeme tím, že to pochopíme jako poukaz na genezi vědomí. Vědomí, které se rodí, ustavuje, se může ustavit jen v prostoru, který se otvírá tomu, co vědomí (každému vědomí) předchází. Nazvěme toto, co předchází vědomí, předvědomím. Tedy dítě je vybaveno jakýmsi předvědomím, jež se může stát skutečným vědomím pouze v prostoru, který je onomu předvědomí nevlastní. To není prostor, který si to předvědomí kolem sebe vytváří a šíří. Známe prostory, které si dobudeme svou aktivitou. Konkrétně třeba osvětí je určitý konečný a ne fixovaně omezený osvojený svět, jehož meze jsou dočasné a mohou se posunout. Má-li nějaké zvíře svůj rajon, tak tím, že meze toho rajonu překročí, ten rajon rozšíří, tj. posune jeho hranice. Neprolamuje hranice svého osvětí, ale to osvětí se nafukuje, rozšiřuje, ale to zvíře v něm zůstává uzavřeno. Tedy je to prostor, který lze nafouknout, rozšířit – tedy prostor, který je vlastně konstituován tou akceschopností subjektu osvětí. Ale tady to je jinak. Ten prostor, který umožňuje a zakládá konstituci vědomí, není funkcí toho předvědomí. To není prostor, který by vytvářelo to předvědomí. Je to prostor, který předchází jakékoli aktivitě toho předvědomí. Není to tak, že to předvědomí je vybaveno nějakým takovým prostorem, že jej dokonce kolem sebe vytváří. Není to prostor, který by to předvědomí mělo původně a samozřejmě k dispozici. Tomu předvědomí dítěte se ten prostor musí otevřít a musí se mu otevřít ve výzvě, v pozvání, v jakémsi přemlouvavém uvádění. Ale dítě není ještě připraveno se s

takovou výzvou a pozváním setkat jakožto s pozváním a výzvou onoho prostoru samotného. To dítě totiž nemá ten prostor samo k dispozici. Ten prostor se vůči němu otvírá, ale to dítě nemá sensorium ani pro ten prostor, ani pro jeho otevřenost. (Sensorium, to jest nemá tykadla, nemá čím by to zaznamenalo, čím by se s tím otevřeným prostorem setkalo.) Pro ono předvědomí je ten prostor čímsi naprosto jiným, čímsi, na co není připraveno. To je cosi cizího, úplně jiného. No a proto to dítě, pro tuto svou nepřipravenost, potřebuje pomoc a prostřednictví někoho, kdo tu výzvu a to pozvání, které jsou pozváním a výzvou toho prostoru, dovede a může tlumočit. To je strašně důležitá věc. To dítě nemá vůbec nic společného s tím prostorem, nikde s ním nemá společnou hranici, nikde na ten prostor nenarazí a ani si ho není schopno samo vytvořit, to už jsme si řekli. Nikde na něj nemůže narazit. Potřebuje tlumočníka a prostředníka. A tímto tlumočníkem a prostředníkem je obvykle matka (může ji někdo výjimečně zastoupit, nějaká jiná lidská bytost, která tuhle funkci uvádění do onoho prostoru na sebe vezme, čili matku v tom zastoupí). A teď co to znamená? Dítě se setkává s oním prostorem v podobě přicházející, k němu nakloněné a k němu se obracející bytosti druhého člověka, toho druhého, bytosti bližního. Tady zároveň máme klasickou ukázkou toho, jak předmětnost je neobvykle důležitá a podstatná, protože – skáču do jiné kapitoly, protože většina z vás jste těch několik večerů o nepředmětném myšlení absolvovali, tj. skáču do kapitoly o nepředmětném myšlení – ten prostor, o kterém mluvíme, to je totiž prostor řeči. Ten prostor, o kterém mluvíme, je nepředmětný, ten nemá žádné předmětné stránky, řeč je čirá nepředmětnost. A proto se s ní to dítě nemůže setkat. Ta nepředmětnost může fungovat, nejenom takhle, ale i každá jiná, že iniciuje aktivitu toho dítěte nebo nějakého jiného subjektu, zevnitř. Ale to není setkání. Setkat se mohu s někým nebo s něčím jedině tak, že to dostanu před sebe. Ale řeč nemohu dostat před sebe, protože ta nemá na sobě nic předmětného, a proto je ten prostředník naprosto nepostradatelný. Tudíž ta Rádlova „silná vůle matčina“, posilující tu slabou vůli dítěte k prvnímu kroku, to je něco také předmětného (a z hlediska dítěte původně předmětného). Matka má samozřejmě předmětnou stránku, nemůže k tomu dítěti přijít nepředmětně. Jenom přes tu předmětnost. A to si ještě ukážeme, jakým způsobem, že to není tak – to můžeme říci my, kteří už víme, co to je předmětnost. Pro dítě ta předmětná stránka zůstává naprosto ve stínu, i když je tím prvním, s čím je dítě konfrontováno. Ale dítě to nebere jako předmětnost. Není to tak, že by dítě mělo před sebou předmět, bralo jej jako předmět a z toho by interpretovalo matku. To je naše situace, protože my jsme už zkaženi tou evropskou tradicí. Pro dítě to tak není, to dítě má před sebou nikoli předmětnou stránku matky, nýbrž tvář. Tj. tvář osoby. Což je něco jiného než nepředmětná stránka. Tvář, to je něco, co mluví. To je tedy první věc, co před sebou to dítě má. Taky když se dívá na matku, je už schopno ji poznat a směje se na ni, usmívá se, poznává ji a otvírá se vůči ní. To nedělá vůči předmětu, nýbrž vůči matce, a to ne proto, že ten předmět interpretuje

jako matku, nýbrž matka je tu, je nakloněna nad dítětem a nakloněna dítěti a dítě ji přijímá, je vůči ní otevřeno.

X: Ta tvář je souhrn předmětů, oči, ústa, nos...

LvH: To víme my, ale to dítě se to ještě nemohlo naučit. To dítě má před sebou tvář. To je něco jiného než předmět, to už je cosi významného, v tom už je přítomna ta matka celá, v tváři. Tváří v tvář matce, to je něco docela jiného, než kdyby mělo před sebou nějaké předměty, které by muselo interpretovat jako matku. Tady je cosi elementárního. K tomu se pak můžeme vracet, ale takhle to je.

Tedy můžeme říci: dítě se stává člověkem tak, že vstupuje do prostoru řeči. Ale tento prostor řeči, svět řeči, je dítěti otvírán v podobě lidské bytosti, totiž matky, zvoucí je ke vstupu do světa řeči. To dítě samo není schopno se setkat s řečí, to první, s čím se dítě setká, je matka, tvář matky. Takže jestli dojde k nějakému setkání, tak ta iniciativa není u toho dítěte, nýbrž ta iniciativa je jinde. Řeč přichází k dítěti sama, ne tak, že by dítě pronikalo do řeči, řeč přichází sama, ale přichází prostřednictvím člověka, prostřednictvím matky. To znamená, že prvním kvalifikovaným setkáním dítěte s řečí je setkání s druhým člověkem. A můžeme to ještě radikalizovat: setkání s druhým člověkem předchází nutně každému možnému setkání s předmětem, neboť s věcí se můžeme setkat jen skrze řeč, skrze myšlení, kdežto setkání s druhým člověkem je předpokladem a mediem setkání s řečí. Setkání s matkou tedy není možné jako setkání s věcí, s předmětem, protože dítě se nejdříve musí setkat s matkou, aby se mohlo setkat s řečí, a teprve v té řeči se mi věc může ukázat jako věc. Jinak nemám přístup k věci. A proto přístup k matce, otevřenost vůči matce není otevřeností vůči předmětu, otevřenost k věci. To je příznačné, že dítě nejprve reaguje na matku a ne na nějaká cinglárka která tam někdo pověsil. To dítě nereaguje na jiné věci dříve než na matku. To dítě se nezajímá o nic kolem, teprve postupně si ten svět kolem sebe strukturuje, vyděluje si jednotlivé věci, a to teprve na základě kontaktu s matkou, skrze nějž dosahuje také kontaktu s řečí. To dítě je schopno rozlišovat věci teprve na základě toho prvního, třeba ještě předjazykového kontaktu s řečí, který je matkou prostředkován.

Kz: Proto je možno je ošálit dudlíkem.

LvH: Ano, ten dudlík tam má takový náboj, jako by zastupoval matku. Ale v tom jsou v akci instinkty; není vlastně ošáleno to dítě, ale jen jeho instinkty. – Tedy: s věcí se můžeme setkat jenom skrze řeč, s řečí se můžeme setkat jen skrze člověka, takže setkání s člověkem je vůbec první setkání, ke kterému dochází, aby se dítě stalo člověkem. Tady ocituji jednoho pozoruhodného chlapíka, Belgičana Emmanuela Levinase, který – napsal toho dost, ale já jsem měl příležitost nahlédnout jen do dvou věcí, dokonce jsem je zatím přečetl jen tak informativně, povrchně, zůstává mi to mezi úkoly to přečíst pořádně, jedna kniha je z jeho mladší doby, jmenuje se Totalita a nekonečno, Totalité et Infini, a z té právě cituji. Tam říká – on totiž zdůrazňuje, že to

rozhodnutí – je to maličký posun, ale jinak vlastně říká totéž – že to první, s čím se setkává dítě, je promluvení na druhého, ten druhý je to dítě, matčino promluvení na druhého (totiž na dítě). Tohleto, s tím se setkává. To setkání tváří v tvář, pokud jsem mu dobře rozuměl, dává do závěsu za tohle. Budu muset ovšem ještě důkladně přechíst ve všech souvislostech, mně připadá, že pokud by to takhle říkal, že to je nedržitelné, protože to oslovení druhého je možné jen přes ten sociální kontakt, není to obráceně. Ta tvář matky je první. Možná, že Levinas chápe tu tvář matky již jako oslovení, jako oslovující. Tím by se potíž odstranila. Ale to je jedno. To je ten rozdíl. Ale Levinas říká: „dire a autrui“, já to budu překládat jako „oslovení druhého“, řeknutí druhému, tedy: toto oslovení druhého, tento vztah k druhému jako k tomu, s nímž mluvím (cette relation avec Autrui comme interlocuteur, cette relation avec un étant) tento vztah k bytí či lépe k bytosti přechází veškeré ontologii. A on tou ontologií myslí ne jenom tu disciplínu, ale myslí tím celé to theatrum mundi, celý svět, který se vyjevuje jako jsoucí. Takže bychom mohli říci: tím prvním jsoucnem, s nímž se dítě setkává, k němuž se dítě vztahuje, není věc, předmět, není to jsoucno v tom běžně chápaném smyslu, jak je chápáno v tradiční ontologii, nýbrž je to druhý člověk, živá bytost, nikoliv ono, nýbrž ty, když si to vypůjčíme od Bubera. Dítě se stává člověkem tím, že se setkává s druhým člověkem. Dítě, když se narodí, není ještě člověkem, stává se člověkem teprve tím (neříkám stane se, to je dlouhodobá záležitost), že se setkává s druhým člověkem. A teď se vracíme, děláme takový okruh znovu, dítě se může setkat s druhým člověkem v pravém smyslu jen jakožto člověk, jímž ovšem není. A není v jeho silách ze sebe člověka udělat, ale jenom přicházejícímu člověku se otevřít. Je to však v silách druhého člověka, aby se otevřel vůči dítěti jako vůči člověku (kterým ještě ovšem není). A je to v jeho silách proto, že i vůči němu se kdysi dávno otevřela jiná bytost jako „druhý člověk“, přišla za ním, sklonila se k němu o oslovila ho jako člověka (jímž také tehdy ještě nebyl). Je to tedy jasné, ten náš postup? Dítě se z ne-člověka, před-člověka stává člověk setkáním s druhým člověkem. Ale skutečné setkání s druhým člověkem je možné jen člověku, je možné jen jako setkání člověka. Dítě není schopno ze sebe člověka udělat, aby se mohlo s druhým člověkem setkat jako člověk. Je nanejvýš schopno otevřenosti. A co z toho tedy vyplývá? Každý člověk je tedy uschopněn se stát člověkem tím, že do jeho života vstoupí druhý člověk, druzí lidé, a že tito druzí lidé k němu přistoupí, obrátí se k němu, osloví jej, chovají se k němu, jednají s ním jako s člověkem, a to ještě dříve, než se tím člověkem vskutku stane. Tedy jako s člověkem in spe, jako s tím, kdo se má stát člověkem. Není to tedy setkání v holé přítomnosti, ale setkání, které má významnou budoucnostní dimenzi.

Y: In potentia?

LvH: Ne, tomu slovu se vyhýbám, protože celý koncept možnosti je mi podezřelý. – Ale pak je tu zrození člověka...

Y: A jak je to úplně na počátku, u prvního člověka?

LvH: To, co jsme si řekli, představuje jenom poukaz na historickou souvislost, na to, že každé dítě se stane člověkem jenom pod tou podmínkou, že k němu přistoupí lidská bytost, a ta je lidskou bytostí jen proto, že také k ní kdysi přistoupila jiná lidská bytost, jež se stala člověkem zase díky jinému člověku atd. Dál už neextrapoluji, nechávám zatím ten extrém, ten konec stranou. Tady je to nejasné, jak to bylo na začátku, a ta musíme najít cestu, jak se k tomu dostat odjinud. Tím řetězem by to šlo in infinitum. My víme, že to nemůže jít in infinitum, ale zatím si s tím nevíme rady. Tuhle otázku musíme vyřešit v jiných souvislostech a jinak.

Tedy ještě trochu zopakováno: do světa řeči vstupuje dítě jakožto ne-člověk, ještě-ne-člověk, takže je přijato druhým člověkem a že je jím do světa řeči zváno a uváděno. Možná, že ten termín uváděno není dost přiměřený, že je tím řečeno příliš mnoho. Dítě není v pravém smyslu uváděno, je spíše jenom vedeno, vedeno ven, vyváděno ze své mimořečové a předřečové existence, k řeči a k jejímu světu. Vy-váděno, to je přesně vzato etymologie toho latinské termínu educare, tj. ex + ducere. Vést z něčeho ven. Myslím, že to je významné, můžeme na tom trvat, že výchova nesmí být žádným konstruováním charakteru, že nesmí být vtahováním nebo strkáním dítěte do nějakých kontextů, že to může být jediné vylákání dítěte z té původní situace, kdy je vlastně jenom uzavřeno ve svém osvětí, ještě ovšem velice nekvalitním (a tedy i nekvalitně uzavřeném, to je velmi důležité), je vyvedeno z tohoto osvětí a to vyvádění se děje jenom takovým zvaním, vyzýváním, výzvou, takovým pokynutím, nikoliv strkáním, ale zvaním. A ono to dítě musí vykročit samo. K výchově podstatně patří, že je pouhou výzvou, vytvořením podmínek, na něž dítě musí odpovědět. Není tedy žádným formováním dítěte; dítě se může „formovat“ jenom samo. Ale to pak není vlastně skutečné formování, protože to je „formování“ zvnitřku, ale každé opravdové formování je formováním zvnějšku. Každé formování dítěte zvnějšku je zároveň hned deformováním.

Takže dítě je jedním vyváděno z té své dosavadní mimořečové, předřečové existence k řeči a jejímu světu. Je mu neřečově a předřečově, nejazykově a předjazykově, nemluvově a předmluvově ohlášena otevřenost světa řeči. Pravděpodobně to ohlášení má podobu tváře, tváře druhého člověka, tváře mateřské bytosti. To je to ohlášení otevřenosti světa řeči a otevřenosti světa vůbec. My zatím na tomto místě necháváme svět stranou, mluvíme jen o světě řeči. Dítě však nemůže být do otevřenosti světa vtaženo nebo vstrčeno, musí vejít samo. A způsobem vstupu tj. ne jednorázového vstupu, nýbrž mnohofázového vcházení do světa řeči, jsou pokusy o první promluvení. Což je něco docela jiného než pouhé hlasové napodobení mluvení druhého člověka. Nikoliv napodobit zvukově, ale pokus o promluvení tj. pokus o adresování jakéhosi sdělení či spíše jen signálu, jakési výzvy nebo sdělení radosti apod. druhému člověku. Toto je – ve chvíli, kdy dítě se vztáhne k matce nebo k jiné lidské bytosti tak, že je tváří v tvář druhé lidské bytosti, v této chvíli vlastně udělalo něco, co sice vypadá jako

napodobení toho, jak se matka přivrací k dítěti – tak se ono zase přivrací k matce. Jenomže k podstatě věci náleží, že to není napodobení, protože ta matka se obrací k dítěti a dítě se obrací k matce. To není napodobení, to je něco vstřícného. A díky tomu, že to není napodobení, ale něco vstřícného, tak můžeme mluvit o setkání.

Takže dítě vchází do světa řeči tím, že jde vstříc druhému člověku. Jít vstříc druhému člověku nelze jinak než tím, že zároveň, aniž si to uvědomuje a aniž k tomu míří, aniž to je jeho záměr, jde vstříc světu řeči a vstupuje do jeho otevřenosti.

Y: To by si však odporovalo. Vždyť jsme si řekli, že spíš ten druhý člověk jde vstříc tomu dítěti, aby je dostal do světa řeči, aby je počlověčil...

LvH: Ale počlověčit je nemůže tak, že ho tam strčí. To dítě musí na to samo odpovědět. A odpoví tak, že udělá něco jakoby analogického, co je však něčím jiným, něčím novým, právě proto, že se obrací k matce. To přece není napodobení v pravém smyslu. Napodobení by bylo, kdyby se matka obrátila k nějakému dítěti, a jiné dítě se obrátilo také k nějakému dítěti (nejlépe k témuž). Ale když matka se obrátí k dítěti a dítě se obrátí k matce, tak to v pravém slova smyslu není napodobení, nýbrž něco nového. Udělá svůj vlastní krok. A díky tomu, že udělá svůj vlastní krok, může dojít k setkání. Ta matka sama o sobě není schopna aranžovat setkání, je schopna se přiklonit k dítěti, naklonit se k němu, pokusit se s ním vejít v kontakt, vyjít vstříc. Ale dítě na to musí odpovědět tím, že jde také vstříc.

Y: A jak je to ve světě zvířat, copak tam není ta vstřícnost?

LvH: No, v tom světě zvířat nedochází k setkání, tj. k setkání v plném smyslu. To setkání je možné jenom v řeči, ve světě řeči. Setkání znamená, že nejenom nějakým způsobem na sebe narazíme, ale že se uznáme, že uznáme v tom druhém opravdu druhého. A to není vůbec možné bez řeči, bez toho, že by k tomu setkání došlo v elementu řeči. Už to setkáním uznamenání tváře, setkání tváří v tvář je cosi řečového, i když to nemusí ještě mít žádnou jazykovou podobu – i když obvykle to tu podobu mívá. Matka při tom svém naklonění k dítěti obvykle něco říká. A to dítě obvykle také při tom vyluzuje nějaké zvuky. Ale to není podstatné. Podstatné je to, když uznamenáme někoho druhého tváří v tvář. To je něco docela jiného než co vidíme u zvířat a jejich mláďat. To není uznání tváří v tvář, ale pouhé funkční souvislosti.

Jana: U mláďat. Ale vůbec to není možné? Nejenom u delfínů, ale na úrovni toho dítěte si myslím, že zvířata při takovém setkání bývají. Myslím člověk-zvíře, ne zvíře-zvíře.

LvH: Zvnějšku viděno, na úrovni dítěte, to najdeme nezřídka i kvalitnější setkání. To dítě je ještě schopno zpočátku zaměnit matku za jinou osobu (nebo spíše ještě otce). Stává se, že když zpočátku přijde nějaký pán do místnosti, tak to dítě ho vítá jako tatínka – v určitém stadiu ještě dost dobře nerozlišuje. Je to sice trochu urážlivé, ale je to tak. Nejde ovšem o tuhle schopnost rozpoznat mezi mnoha podobnými bytostmi toho jediného. To u zvířat je v některých případech vyvinuto podstatně víc. Taková husa

divoká například, tam je partnerství konkrétního páru doživotní záležitostí. Když jeden z toho páru zahyne, tak ten druhý je navždy „vdovec“, do konce svého života. Ale to je něco jiného. To není tak, že by si nějak víc rozuměli, že by si byli blíží. To je taková určitá fixace, která nějak vznikla a zůstává pevná, nerozkolísaná, trvalá. Ale to není porozumění. Kdežto tady ta tvář je něco, co na mne mluví, a já tomu rozumím. Když se ta tvář usmívá, tak já se jí usmívám také vstříc.

J.: Ale zvíře ti bude takhle rozumět také, právě tak. Jistě že jo, já to mám vyzkoušeno.

LvH: To je nesmysl, takhle zvíře rozumět nebude. To reaguje na stejné podněty, ale neodpovídá...

J.: Ale odpovídá. Ty máš takovou představu, totiž tohle není zdůvodněno. Zvíře je něco jiného, člověk je něco jiného, a člověk má výjimečné postavení. Ale kde se vzalo to výjimečné postavení? Proč by se zvířata v nějaké primitivnější formě nemohla k tomu setkání dostat?

LvH: Dobře, tak se musí provést jediné srovnávací analýza. To bych to musel nějak nasbírat v literatuře, nebo jak by se tady dalo argumentovat? Dělat několik let experimenty – nebo co? To nelze provést tady na místě. Prostě mně se nepodařilo, samozřejmě lidé říkají: podívejte se, jak chytře kouká, jen promluvit.

J.: Ale takový pes ti dokáže sdělit něco.

LvH: Ale to jistě, mravenci si taky navzájem sdělují, včely si sdělují, jakým směrem letět, kde je dobrá pastva. Ale to je přece něco jiného. To není sdělení řečové, to není v řeči, to jsou nějaké signály, ale do řečových souvislostí to má daleko. A zejména tam není žádné porozumění, tam se jen reaguje na signál. Ne, že se mu rozumí. Ten signál, to není konvence, to je fixovaná záležitost. Neříkám automatizované. U mravenců to je automatizované, tam to je nějaký instinkt; když nevíme co, tak tomu říkáme instinkt. Samozřejmě u vyšších obratlovců to je s jistým rozptylem, s proměnlivostí, jsou např. školy. Např. ptáci z jižní Evropy zpívají jinak než ze střední nebo severní Evropy, a když jsou přeneseni, tak se zprvu odlišují a nedorozumějí se, teprve po čase dojde k sblížení, nějak se to naučí od sebe navzájem. Je v tom nějaký jakýsi dialekt nebo podobně. To jsou odchylky, které nemají v pravém slova smyslu historickou váhu, které se neodehrávají v rovině porozumění. To u toho dítěte je zjevně... pes se dívá na pána, aby poznal, co pán chce. Psa je možno naučit, že když se udělá takhle, tak si sedne, nebo jinak, tak běží atd.

(konec 1. strany)